

A SZÖVEGFELSZÍN ELEMZÉSE

Az élettörténetét elbeszélő ember számára nem áll rendelkezésre olyan motívumkészlet, a sok átadás-átvétel folyamán lecsiszolódott „modell-mese”³¹, mint pl. a népmese előadójának. Ha modell nem is, de létezik a társadalom által jóváhagyott „terv” arról, mi és milyen formában tartozhat ebbe a műfajba, melyek azok a témák, amelyek felmerülhetnek benne. Ezen témák közé sorolhatók – többek között – a nagyszülőkről, szülőkről, testvérekről szóló beszámolók, vagy az élet anyagi oldalának bemutatása. A formai kivitelezést segíti pl. az, hogy az élettörténet általában a gyermekkor leírásával kezdődik és a legutóbbi élmények zárják, de ez a kronológiai sorrend nem szükségszerű.

Az évek során felhalmozódott emlékmennyiség a személyiség különböző rétegeiből tör elő – olykor kérdésre –, következésképpen az ezt felhasználó élettörténet sem lehet teljesen egyenletes, hanem előfordulhatnak benne műfaji zökkenők, amelyek csak gazdagítják jelenlétükkel az elbeszélést. Ilyen műfajváltások szövegünkben is feltűnnek, hiszen találhatunk benne jóslásokat, hiedelmet, álhiedelmet, eredetmonda reminiscenciát³², de néhány vers- és énekrészletet is. Mindezek bizonyítják, hogy az élettörténet nem zárt, hanem a köznapi kommunikáció mintájára szerveződő műfaj, amelynek alakulásában a partnernek jelentős feladata van: a társalgás keretét biztosítani az élettörténet születéséhez. Így természetes, ha időnként elmosódik a határ a kétfajta elvárás között, hogy mikor kerül előtérbe a beszélgetéshez és mikor az élettörténet elmondásához kötődő megfélemleni vágyás.

A jóslások nagy többségéről úgy beszél az adatközlő, mint aki hisz bennük, és próbál racionális magyarázatot találni a dolgok, jelenségek között.

Az időjóslások közül az olyan általánosan ismertek bukkanak fel, mint a:
 – hagymakalendárium készítése: *„Oszt még régen csináltak hagymanaptárt. Karácson előtt... vagy újév este csináltak hagyma..., kirakták: január, február... sorba, sorba (...), oszt mindenikbe tettek sót. (...) Ez január, a másik február, oszt akkor tette a sót bele, amikor adta a nevit. Kirakta egy deszkára, s akkor azt szépen kitette. (...) Oszt reggelre améknak megolvad a só a hagymába, az a hónap esős lesz. Amelyik szárazon marad, az száraz hónap lesz. Na ez is igaz.”;*

³¹ Vö. Nagy 1978. 186–189.

³² Ezen műfajok azonosításakor S. Dobos 1964. 198–217. tanulmányára támaszkodtam.

– bizonyos napok időjárásából a következő időszakéra való előrejelzés: „Nahát oszt vót még... azt megjegyzték régen az öregek, a napokat, hogy... na, azt mondják, hogy jön a jégtörő Mátyás, most február huszonegyedikén, hogy ha jeget tanál Mátyás, akkor eltöri. Ha meg nem tanál, akkor hozni fog.”; „Ha Katalin locsog, karácsony ropog. Na milyen tél volt novemberbe! Nem locsogott karácsonyor? Sütött a nap! (...) Na ez tiszta igaz.”; „Azt mondják a szőlősgazdák: Ha locsog Ince, megtelik a pince. Ez is igaz... Hát úk a... ezek a szőlősgazdák tapasztalták, hogy ha ez..., akkor kell a szőlőnek, abba az időszakba legyen eső, mikor Ince, Ince van.”;

– időjósítás az állatok viselkedéséből avagy segítségükkel: „Én is láttam a televízióban a medvét, hogy kijött és visszament. Aszonta, hogy még hátra van a tél. Igaz is. Nem igaz? Most van a tél. Akkor sütött a nap, oszt meglátta az árnyékát, visszament a barlangjába és alszik tovább.”; „Há még a macska is... Ha nyalja magát, fekszik a földön, és nagyon mosdik, nagyon... mindig mossa magát, akkor eső lesz. Röviden... egy-két napon belül esik az eső. (...) Akkor ha kokas délelőtt kukorékol – azt mondják, hogy babonaság, de nem babonaság az ilyesmi –, ha reggel korán úgy ni... délelőtt sokat kukorékol a kokas, akkor is... De csak úgy, ha délelőtt... Ha délután kukorékol, akkor nem lesz eső.”; „No mikor a bárányok táncolnak..., vannak a kisbárányok, azok oszt mikor tényleg esőt éreznek, azok akkor hozzáfognak..., összegyűlnek egy csomóba sokan, mind a bárányok, az egész nyájból, külön mennek, oszt táncolnak, ugrálnak, szaladnak. (...) Figyelem a bárányokat, micsinálnak. Micsoda..., oszt jött olyan... olyan havazás, olyan szél, olyan olyan bolond idő, oszt mondták is, hogy ez a bárányok tele, bárányok hava.”; „Sokszor a csókák, mikor futkároznak fenn a... Olyankor mindig valami nehéz... Dörög, villámlik, olyan rossz idők szoktak lenni. Akkor azok is érzik, a csókák... Mindig megérik...”; „Húzottunk cédulát a papagájjal. Oszt húzott, dehát mit tudom én, hogy mi vót ráírva, valami vót ráírva, hogy van ellensége. (...) Sok kára van, ilyesmiket magyarázott. Szóval a cédulára az vót írva. Dehát ki írta rá a cédulára? Hát – ugye – a cigánasszon ír ilyet is, olyat is. Mindenfélét ír a cédulára. Oszt amikor a papagáj azt kihúzta, hát mondta neki, hogy húzd ki, a papagáj kihúzta. S akkor – ugye – erre a cédulára hát mi vót írva? Amit ő írt rá. Nem az, hogy ami a... az én életem körül van, hanem hunnan tudta ő azt? Csakhát ha kihúzta a papagáj, ami rá vót írva, akkor azt el kellett hinni, s azír kellett fizetni, hogy az igaz. Nahát ilyesmi vót. De nemhogy abból van valami... Hát a cigányasszony azért pénzt kapott. Nem tudom, hogy mennyit, mennyiért, mennyiért húzta a papagáj, mennyit kellett fizetni, de fizetni kellett. A papagáj azt kihúzta, mert az olyan madár. Szóval

lehetett beszélgetni, és megcsinálta, amit mondtál neki! De azt csinálta, amit mondott neki a gazdája.”

Az András-napi férjvisszaszerzés Erzsébet esetében még úgy is eredményes volt, hogy nem csinált mindent végig az előírásnak megfelelően: „Mondtuk, hogy olyan éhesek vagyunk, nem ettünk semmit még máma... Oszt nem vót időnk enni, nem tudtunk enni... – Na ha nem ettetek, mostmán ne is egyetek! Máma András-nap van! Oszt megálmodjátok, hogy ki lesz a férjetek. Oszt mondta, hogy micsináljunk. Hogy ha... mikor lefekszünk..., hogy hogy is? Tegyük egy pohár vizet az asztalra, és csináljunk sajtalan pogácsát, tegyük a fejünk alá, és... fésűt is tegyük a párna alá. A pogácsa mellé. Ez olyan babonaság-dolog vót. Hát na... Én is na... Nem eszek. Nem eszünk, nem eszünk. Na mindegy. Na de én ha hazamentem, hát biza nem vót nekem időm, hogy én pogácsát csináljak, meg mit tudom én, mit csináljak! (...) Hát bizon én nem csináltam semmit! Elvégeztem a dógomat, lefeküdtem. Mán el is vótam fáradva jól, lefeküdtem. Hát drága, mit álmodok én? Aki udvarolt nekem fiú (...) jött szembe velem egy gyönyörű szép betunika, meg rezedá, meg... ilyen színes virágcsokorral... Ide akarta adni nekem. Oszt nem fogadtam el... Oszt szegin olyan szomorúan elment... Rámnézett, oszt elment... Hát megyek tovább, akkor találkoztam tatával. De nem ismertem akkor még tatát! Nem is... hírit sem hallottam! S pont abba a ruhába vót felötözve legelőször, mikor hozzám jött, avval a ruhával jött! (...) Aztán mondom, hogy az álomom meg úgy vót, hogy Lajcsinak a virágcsokrát nem fogadtam el, eltoszítottam, oszt jött tata, és vele maradtam. Örökre maradt! Ez igaz! András-napot... Én nem büjtöltem, mégis megálmodtam! És az lett a férjem, akit akkor álmodtam. András éccaka. Tudod akkor, hogy bele vótam én... Ha nem is csináltam pogácsát, de avval a gonddal fekéüdtem le, avval a... ésszel, meg szívvel, meg avval az izgatottsággal, hogy vajon?”

Az álom máskor is jelentést hordoz, a hozzáértőnek előrejelez: „Én álmodtam, hogy kidőlt a házunk fala... Mikor meghalt a bátyám, Dénes... Akkor én álmodtam, hogy a háznak az utca felőli vége kiborult. Meg is halt a bátyám. (...) Azelőtt két-három nappal, akkor álmodtam. És mondtam a szomszédasszonnak... – Te – aszondja – ne mondd meg Dénesnek, ne mondd senkinek! Nem is mondtam! Pedig nem mondta, hogy mi a jele, majd azután mondta meg. Akkor nem mondta meg nekem... Majd azután... És aszondja: – Te megálmodtad.”

A bajra, veszedelemre, halálesetre a kutya viselkedéséből lehet következtetni: „Hát a kutya az megérez még több mindent! Az megérzi, ha valahol baj van a családba. Ha halál van, vagy tűz van. Vagy tűz lesz. Te, az előre megérzi, a kutya! (...) Mikor úgy felfele ugat a kutya és

baumkol, az tüzet jelentett. Mikor baumkol a kutya és letartsa az orrát a földre, nézi, az halált jelent.”

A hiedelmek közül egy igen sajátosot találhatunk a szövegben: ha az istállóba vagy az eresz alá rakott fecskéfészket leverik, akkor a tehén teje megromlik. (Más vidéken úgy hiszik, hogy a tehén hasa alatt átröpült fecske okozza a bajt.) De ezt is megpróbálja észérvekkel megmagyarázni: „Természetes dolog, hogy a fecskét nem szabad bántani. Hát ezt tudjuk, tanultuk az iskolába is, természetes dolog, hogy a (...) aki aki kártékony állatokat szabad pusztítani. De amék nem kártékony állat, azt nem szabad pusztítani. (...) És a fecske az nem kártékony állat. Mer az bogárral él. Mindenféle bogarat fárul, növényrül, ahun találja a bogarat, az bogárral él. És az hasznót csinál. De a veréb, azt szabad pusztítani, mer az... egy-egy csapat veréb lepocsékolja a szőlőt vagy lepocsékolja a búzát, vagy... szóval az kártékony állat a veréb. És a fecske, ha a fészket rak az istállóba vagy az eresz alá, hát azt nem szabad bántani. És ez igaz is, ha levered a fecske fészket vagy bántod, akkor a tehénnek a teje megromlik.”

Álhiedelemként jelenik meg egy régi kuruzslási szokás, hiszen az adatközlő már nem hisz benne (bár lehet, ha bevált volna, akkor most másként gondolkozna): „Teszem a tejet, hogy csináljak túró, barna. Hát mi lehet ennek, mi lehet ezzel? És szagolom, hát szagos. Hát kilököm a moslékba, dehát mi lehet ezzel? Nahát hallottam én már errül, hogy ha vért fejsz ki a tehénbül... Hát mit csináljak? Orvos nem vót, akkor az állatorvos nem jött a faluba, mint most, – ez Esztrón vót, mán Esztrón vótam –, otthon látod, otthon a szülői háznál nem... sose fejtük! Soha. (...) Vót Darócon egy Jancsi bácsi. Úgy hitták, Jancsi bácsi. Hogy menjek el ahhoz, vigyek korpát egy konyhakendőbe, kössem, és vigyem el Jancsi bácsihoz. De mikor a nap jön fel, akkor én már legyek Jancsi bácsinál Darócon! Mer hogy na. Akkor én már legyek ott. Há elmegyek én Jancsi bácsihoz, otthagynom a korpát, Jancsi bácsi mit csinál, mit nem, ő tudja. Oszt nem másnap, hanem csak harmadnapra, hogy menjek a korpa után. Hát reggel korán na, hogy... Most gondold el, Esztrórul mentem ott a legelön egyenesen keresztül, mer ott a déli mólba, a falunak a másík... a Majtény felőli végibe lakott, ahun van a malom, ott lakott, még túl a Krasznán. (...) Hát reggel korán, hajnalba megyek, hogy mire a nap jön fel, legyek ott. Derékig majdnem búzán, gyepen, legelön keresztül a fűbe, mindenütt, hát na... Hát otthagynom a korpát, hát na... Na hogy menjek majd... három nap múlva menjek. Én nem tudom, pénteki nap vagy milyen vót. Nem tom, milyen nap vót. Há megyek a korpa után, hogy etessem meg a tehénnel, s na... Hozom haza a korpát, megessi a tehén, hogy meggyógyul. Dehogy gyógyul, nem gyógyult meg! Hiába adtam én akkor. Há megette a tehén, de nem gyógyult meg az én

tehenem. Hát aztán majd szóltam a zállatorvosnak, jött az állatorvos a faluba valamiért. (...) Úgyhogy az a Jancsi bácsi nem gyógyította meg az én tehenemet! Hanem az állatorvos adott valami port, hogy adjam a tehénnek abrakba, s aztán... de nehezen.”

Az eredetmondák általában természeti objektumok vagy akármilyen más jelenségek keletkezését, létrejöttük módját tárja elénk. Erzsébet egy hegy nevének történetére világít rá: „...azon túl van egy megin egy nagy domb, jó nagy domb, azt úgy hívják: Akasztóhegy. Valamikor régen, Isten tudja régen ott akasztottak embereket. Úgy is hívják a hegyet: Akasztóhegy.”

Az epikumot néhol megszakítja egy-egy lírai vers- vagy dalrészlet, amelyekkel mondanivalóját színesebben fejt ki:

„Elkerülsz, mert szegény vagyok.

Se kincsem, se pénzem.

Színaranyból van a szívem,

Gyémántkő a lelkem,

Mind a kettőt neked adom,

Csak te szeress engem!

Nem kell nékem a világnak

Valamennyi kincse,

A szívemet, a lelkemet

Nem adom én érte.

Színaranyból van a szívem,

Gyémántkő a lekem,

Mind a kettőt neked adom,

Csak te szeress engem.”

„Légy gazdag vagy koldus,

Szolga vagy király,

Ifjú vagy elaggott,

Izmos vagy szikár,

Egy csapással elejt,

És rideg sírba ejt

A kemény halál. – Ez a vége az embernek, semmi több.”

Az élettörténet megfogalmazottságának jegyeit sorra véve szintén az egyén mentalitására – s ezen keresztül a mögötte húzódó kultúrára – következtethetünk. Az ilyesfajta vizsgálódások a narratológia tárgykörébe tartoznak. Nekem azonban nem célom az, hogy kövessem a strukturalista nyelvészek által kitaposott utat és bizonyos funkciókat feleltessen meg az elbeszélés elemeinek, hanem – kissé egyszerűsítve – az élettörténeti szöveg azon jellemzőit vizsgáljam, amelyek a leginkább utalnak a mélyében nyugvó mentalitásra és kultúrára.

Elbeszélésünkre a leginkább az jellemző, hogy folytonosan bővülő szerkezetű: egy esemény felelevenítésekor nagyon sok apró mozzanat tisztázása után lendül előrébb a történet. Ezek szinte mind külön kis történetet alkotnak a makrostruktúrában belül.

Az archaikus gondolkodásra jellemző az, hogy mindent történetben³³ látat, itt is ezen stratégia figyelhető meg. Az egyes történetekbe epizódok ékelődnek a szöveg novellisztikus légkörét, epikus áradását biztosítva. Igen szép elbeszélő részek, leírások keletkeznek, így pl.: a háborús kaland, a kiraboltatásuk, az otthoni táj leírása vagy a pünkösdi körmenet bemutatása. A részletezéssel, a mellékszálak végigjárásával lassítja a fő emléksor előrehaladását, voltaképp késleltet, ébren tartja a figyelmet.

Az epikai részletezés azonban sokszor átcsap pusztá szószaporításba, tautológiába: „*Oszt haragudtak rám – mondom –, haragudtak rám, hogy amiér megmondtam, hogy...*”; „*Osztán mentünk haza, mentünk oda, ahol megmondták a szüleim, hogy hol dógoznak a szénával. Oda mentünk.*” De találhatunk a szövegben egy-egy igen érzékletes, tömör megfogalmazású mondatot is: „*Menjen, maradj az emlék, vót, nincs tovább!*”; „*Akkor oszt csend lett, jó vót, megpihentünk.*”

Nem szabad megfélekednünk arról, hogy ez a szöveg beszélgetés közben formálódott ilyené. Ezért nagyon sok jegy utal arra a kapcsolatra, amely az elbeszélő és a hallgató között áll fenn, illetőleg arra a viszonyra, amely az elbeszélő és a saját szövege, valamint elbeszélésének módja közt létezik. Ezek a metanarratív eszközök³⁴ segítenek – többek között – ahhoz, hogy a beszélgetőtársak megérezhessék, mikor kezdődik vagy ér véget egy-egy téma, mikor vehető át a szó.

A kezdőformulák bevezető funkcióval rendelkeznek: „*És nagyon jól emlékszek arra...*”; „*Egyszer aztán...*”; „*És nahát oszt...*” stb. A téma továbbfolytatását a következő közbevetésekkel jelzi: „*és mondom, hogy...*”; „*Úgy is vót...*”; „*Na oszt...*”; „*Szóval a...*” stb. Az egyes témák közötti átvezetést olyan zökkenőmentesen oldja meg, hogy szinte észrevétlenül siklik át egyik történet elmeséléséből egy másikéba. Ennek jelölői: „*Jobb, ha azt mondom el...*”; „*Hát ott is vót egyszer egy élményem*”; „*...mert miért?*” stb. A záróformulák közül válogatva: „*És így kerültem én Esztróra.*”; „*Nahát így vót.*”; „*És oszt maradtunk a család, így lassan elapadtunk, kihaltak.*”; „*Há így telt el az élet*” stb.

Az elbeszélő és az előadás módja közötti kapcsolat³⁵ válik explicitté a következő idézetben: „*Hát már veszi?* [Nevet.] *Hát akkor nem úgy kellett*

³³ Vö. Nagy 1978. 196–206.

³⁴ Lásd Babcock-Abrahams 1982. 137–144.

³⁵ Vö. Kiefer Ferenc: *A nyelvi jelentés két fajtája: az implicit és explicit jelentés. (Megjegyzések a hiedelem nyelvi kifejezőeszközeihez).* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, MTA Néprajzi Kutatócsoport. Visegrád. 1975. 28–30.

vóna! Hát most csak magyarázok... Jaj, Istenem na..., és na várjál csak!”

Megszólitással próbálja az adatközlő bekapcsolni a hallgatót a beszélgetésbe, valamint megerősíteni saját nézőpontját, a múltbeli cselekedeteinek indokait megadni, véleményét legitimizálni általa (pl.: „...gondold el!”; „Látod...”; „Há mint neked, hogy te is ugye...”; „Hát te nem azt csinálod, te nem mensz el?” stb.)

A realizmus már a szöveg műfaji hovatartozásából fakad. Az adatközlő arra törekszik, hogy elbeszélésében az igazságot adja vissza. Az már más kérdés, hogy erre csak részben képes. A megtörtént eseményeket saját szubjektumán szűri keresztül, így azok átalakulnak, a valóságtól eltávolodnak. Ezért minősülhet fikciónak³⁶ az élettörténet, és kaphat néha egészen mesés színezetet, hangulatot. A múlt idealizálásának lehetünk tanúi. Vágyköltészet ez is, mint a népmese, csak itt a *megéltet* alakítja az interjúalany a kedve szerint. Képzetele hősöket teremt, a hétköznapi hőseit, akik vállalják a küzdelmet a mindennapok nehézségeivel, és akik a legreménytelenebb helyzetből is talpra állva törekszenek a számukra jónak vélt cél megvalósítására (pl. férje halálának elbeszélése).

A valósághoz ragaszkodás legrelevánsabb jelzői az események hely- és időkoordinátáinak feltüntetése, amelyek szinte minden történetnek szükségszerű velejárói. Néha oly nagy fontosságot tulajdonít nekik az elbeszélő, hogy elidőzik náluk, és csak az általuk megrajzolt keret megteremtése után halad tovább: „*Oszt reggel korán már, mer messzi vót, elég jó messzi vót, oszt hát ez mán... mégpedig kisebb koromba... – mivel még erre is jól emlékszek, pedig még akkor nem hiszem, hogy jártam iskolába, mer akkor nem sírtam vón –, fogtam édesanyámnak a szoknyáját így ni, oszt mentem, mellette szaladtam.*”; „*Mán sötét vót, hát akkor mán tudtam én ott a járást mán, hát az állomástúl jártam ott sokat gyermekkoromba, mikor Édesnéike ott vót, hát majdnem minden szombaton mentünk édesanyámmal oda a zárdába az apácákhoz, és tudtam mindent, hogy na ez itt van, hogy ott van, ha más..., mer mán építettek blokkot, meg mit tudom én, mi, az utat tudtam, mikor fordul Ditró fele az út, s Ditróbul mikor fordul Remetére, s tudtam mindent...*”

Magára a szövegre esetünkben főként a dramatizálás, a nyelvek és lexikai rétegek váltakoztatása, valamint a már említett versidézetek hívják fel a figyelmet.

A dramatizálás³⁷ mindig kedvelt eszköze a népi előadóknak. Egy párbeszéd tolmácsolása közben hol a saját, hol valaki más „bőrébe bújik” az adatközlő, így varázsolja történetét elevenné, életszerűvé. A dramatizálás folytán „szereplőkké” lépnek elő azok a személyek, akikről mesél: „*Mon-*

³⁶ Lásd Titon 1982. 94–96.

³⁷ Guszev 1974. 19–23.

dom, nézd csak milyen felleg jön! Nem mondtam, hogy miért megyek. Megyek haza. De egy kilométert kellett... pont egy kilométert vót menni, oszt megyek, sietek, sietek, sietek, de sietek, tanálkozok az úton – nem tom, hol lehetett – annak a fiúnak az anyja, aki na..., aztán aszondja nekem: – Ó, Erzsike, hová szaladsz? Há mondom: – Megyek, mer ni jön a nagy felleg, oszt van egy csomó majorságom. – Ó, Erzsike, maga nem várja meg az én fiamat!”

A változatos szerepkörök néha teljesen egymásba olvadnak. Ilyenkor tapasztalható meg az, hogy az előadás valóban átszűrődik a szubjektumon: „...aszt mondta édesanyámnak, hogy hagyjon neki békit! – Hagyjon nekem békemet! Ha nem fogok szeretni, egy év után hazamegyek.”

A dramatizálás más eszközei a kérdés és a felkiáltás. Ezekkel általában a történet menetét lendíti tovább az elbeszélő, vagy nyomatékosít általuk. Kérdéseire példa: „Há mit csináljanak?”; „...olyan szokása vót, mit zárjon be? Kinek? Mi elől zárjon be?”; „Mír fáj most is a karom?” Felkiáltások: „Na de oszt jött a nehezebb sors!”; „Több semmi nem maradt!”; „Jaj, az is vót egy...egy félis, egy rettegís!” A szöveg párbeszédei, felkiáltásai, kérdései kifejezetté teszik az adatközlő nagyfokú érzelmi beleélését. A hangulat aszerint változik, hogy a felemlített események pozitív vagy negatív emlékként őrződtek meg. Az élettörténetben a vidám, tréfás, illetve a szomorú, borús végletek közt ingadozik a hangulati skála, amelyben a mesés képszerűség és a lelkiismereti vívódást bemutató drámai légkör egyaránt megteremtődik.

Erzsébet élete jelentős részét román környezetben töltötte. A román nyelv hatása szókincsén, gondolkodásán egyaránt nyomot hagyott.³⁸ Ez utóbbi például akkor válik evidenssé, amikor egy bizonyos emléanyagot románul aktualizál, tehát a nyelv s az emlék szorosan egymáshoz kötődve tárolódik a tudatban: „S az asszonyok is, hagyjak neki békit! Milyen jó! – Bietul Józsi bácsi, cât de bine afla! Las, nu duce acasă! Nana Erzsi, lasă-! Las, cât de bine-i!” Román eredetű kölcsönszavak is sokszor előbukkannak: a *csentru*, *raport*, *magazin*, *norma*, *percceptor*, *cintirim*, *bodega*, *széra*, *taxa*, *perfekt*, *somér* szavak egytől egyig olyan megnevezések, amelyek a hétköznapi életben igen használatosak.

A nemzetközi szavak állományából is került be néhány: pl. az *inekció*, *penicil*, *deportál*, *turista*, *fotbalista*, *nájlón*, *riporter*, *operál* szavak, amelyek elütnek az inkább archaizáló vagy tájnyelvi szövegkörnyezettől.

A fogalmi archaizmusok olyan szók és szókapcsolatok, amelyek az általuk jelölt fogalommal együtt kikoptak a használatból. Ilyenek szövegünkben a *puđli*, *hidas*, *rúdas*, *mereklye*, *úri szabó*, *tag*, *grádic*, *fundamentom*, *írka*, *rostok*, *katulya* stb.; míg a fogalmi archaizmusok

³⁸ A szókészlet különböző rétegeinek sajátosságait Fábíán–Szathmári–Terestényi 1984. terminológiája szerint vizsgálom.

olyanok, amelyeknek alakja vált régiessé, pl.: *ozsonna, másodosztályos, bizonyára, pad (padlás), apródonkint, háltni stb.* A jelentésbeli archaizmusok a maitól eltérő, régi jelentését őrzik, pl.: *tíz, rend, kisasszony (tanítónő), uram (férj), világ (lámpa) stb.*

A tájszavak csoportjához tartoznak a *málé, nyiriszka, örvend, csücsörög, esztováta* stb. szavak, és a *ház hátánál, él belőle, szénát csinálni* stb. kifejezések. Nyelvjárásának sajátosságai főként a szavak hangalakjában mutatkozik meg: az északkeleti dialektusterület jellemző jegyeit hordozza magán, melybe időnként belejátszik a székely nyelvjárás *ē* hangja.

Neologizmus már kevésbé fordul elő a szövegben. A *polgári, pódium, kánikula, kupleráj* szavakat az adatközlő szókincséhez viszonyítva lehet neologizmusoknak tekinteni, mivel napjainkban már ezek sem használatosak.

Szótévesztéssel, egyéni kiejtéssel Erzsébet új szavakat is alkotott. Ilyenek az *evelen, petrentyű, novic, debizson, somes* szavak.

Az életrajzi szövegben nyilvánul a választékosságra való törekvés, pl.: *emlékszem a sorsomra, elapadt a család, elszéledtek (csökkent a lakosság), elapadtunk, kihaltak, a tehén összesétálta* stb., ugyanakkor nem hiányoznak a negatív, durva (pl.: *dög, deglett*) vagy a humoros (pl.: *virgonc, nyúlásig vótak a kacagástul*) kifejezések sem.

Az elbeszélői stílust a tartalmi vázra épülő improvizált szöveg határozza meg. A mesélő a helyzetnek, a kifejtendő gondolatoknak, érzelmeknek megfelelően keresgél hozzájuk találó formát, válogat szókincséből, kifejezőkészletéből. A használt szavak pedig tehetségét, gondolkodásmódját jellemzik, de árulkodnak kultúrájáról is. Ez azért lehetséges, mert szavainknak pozitív vagy negatív hangulata, festői ereje van.

Az élettörténet állandó szókapcsolatait vizsgálva derül fény a népmesék kifejezőkészletével való rokonságára. Prózaí alkotások lévén teret engednek annak a hagyománynak a megnyilvánulására, amely az elbeszélés folyamatát irányítja. A sztereotípiák az előadás kézenfekvő megoldásai, mégis árnyaltabbá, színesebbé teszik a mondanivalót.

A következő szófordulatok akár népmesében is állhatnának: „*úgy elmegyek, hogy soha híremet se fogja hallani*”, „*hát úgy is vót*”, „*Úgy is lett, ahogy mondta!*”, „*nem lett semmi bántódásunk*”, „*nem vót mit tenni*”, „*gondoltam magamba*” stb.

A proverbiumok teljesen átjárják az elbeszélést. Kisebb hányaduk időjárás szabály, pl.: „*Ha Katalin locsog, karácsony ropog.*”, „*Ha locsog Ince, megtelik a pince.*” stb., nagyobb részt azonban konvencionális kifejezés, pl.: „*semmi szín alatt*”, „*azt se tudta, mék lábán álljon*”, „*minden kezdet nehéz*”, „*csak úgy van, ha dógozunk*”, „*könnyű a kászbe beleülni*”, „*nem kívánom én senkinek a világon, még a legnagyobb ellenségemnek se*”, „*nem egyszerre születünk, nem is egyszerre halunk meg*”,

„nem él senki, míg a világ”, „mit ér az élet, ha úgyis meghalunk”, „úgy van jól, ahogy van”, „a muszáj megtanított”, „régén is vót baj elég, most is van baj elég” stb.

Következtetések:

A szókészleti és frazeológiai elemzés eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy az élettörténet megfogalmazását igen befolyásolta a népi kifejezőkészlet, amelyben az archaikus elemek gyakoriságukat tekintve felülmúlják az újabbakat.

A konveccionális kifejezések sűrű előfordulása arra utal, hogy az adatközlő inkább a hagyományos formákat kedveli. Az improvizálás leleményessége abban áll, miként tudja összekapcsolni és tartalommal megtölteni a nyelvi kliséket.

Mivel az adatközlő egyes történeteit többször is módomban állt meghallgatni, tanúsíthatom, hogy igen ragaszkodik a szó- és kifejezésválasztásában, mondatszerkesztésében, de még intonációjában is az egyszer már megtalált, sikeres formához.³⁹ (Pl. hatásosnak találja ezt a megfogalmazást: „*Te, kiültek a kopasz földre!*”, mivel többször megismételi változatlanul.) Ez azért érdekes, mert ebben a gondolkodás és a nyelv szoros kapcsolatát tapasztalhatjuk meg. E kettő léte egymást feltételezi, hiszen az emlékképet éppúgy befolyásolja a hozzákapcsolt nyelvi forma, mint fordítva.

Akkor válik ez valóban különössé, amikor átlépünk a metaforikus nyelvbe. Az élettörténetben is számtalanszor létrejön ez a váltás. Legtöbbször köznyelvi metaforákat találhatunk, azaz a magyar népnyelv képes kifejezéseit igen széles variációs skálában. Ennek legnagyobb hányadát a különféle metaforák és megszemélyesítések teszik ki. Az előbbiekre példák: „*kapta magát*”, „*kihozta a zenét*”, „*szóltak a fegyverek*”, „*hét férfi a nyakamon*”, „*az élet útja*”, „*nehezebb sors*”, „*semmi világ*”, „*rengeteg sok*”, „*jártas ember*”; az utóbbiakra: „*a puskagolyók csak úgy visítottak*”, „*felugrott a víz*”, „*bolondos idő*”, „*leverte az almát a szél*”, „*rossz sovány rétek*”, „*sírtak a disznók*” stb. Metonímiák is sűrűn előfordulnak a szövegben, pl.: „*ott termett nagyobbán a kenyér*”, „*a városiak pénzt esznek*”, „*megszállta Románia*”, „*ment át a front*”, „*vegyes község*”, „*jártuk szegénnel az orvost*”, „*tartotta a hivatalt*”, „*a divatot mindig megvettük*” stb. De néha szimbólum is felbukkan, pl.: „*feketébe jártam*”, „*házfüstlátni*”.

Más stilisztikai eszközt is bőséggel találhatunk, amelyek mind azt – a fentiekben már említett fő jellemzőt – hangsúlyozzák, hogy a népnyelv mily gazdag a szemléletes kifejezőeszközök tekintetében, főként ha olyan személy válogat belőle, aki szívesen és találékonyan alkalmazza őket.

³⁹ Vö. Nagy 1978. 209–214.

Az élettörténetet ízekre szaggathatjuk, vizsgálhatjuk bármeddig, az így keletkezett metaszóveg mindig dadogás csupán, mely sohasem fogja elérni annak esztétikai színvonalát. És ez a művészeti alkotások lényege.

